

УДК 633:581.6/9

В.М. КІР'ЯН¹, Л.А.ГЛУЩЕНКО², Ю.І. БІДАШ¹, Р.Л. БОГУСЛАВСЬКИЙ¹

¹ Устимівська дослідна станція рослинництва

Інституту рослинництва ім. В.Я.Юр'єва НААН

с. Устимівка, Глобинський район, Полтавська обл., 39074, Україна

E-mail: udsr@ukr.net

² Дослідна станція лікарських рослин

Інституту агроекології і природокористування НААН

с. Березоточа, Лубенський район, Полтавської області, 37535, Україна

E-mail: ukrvilar@ukr.net

³ Інститут рослинництва ім. В.Я.Юр'єва НААН

Московський пр. 142, м. Харків, 61060, Україна

E-mail: ncpgru@gmail.com

ЗБІР ЗРАЗКІВ ГЕНОФОНДУ РОСЛИН В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІССІ

У статті представлено результати експедиції зі збору зразків генетичних ресурсів культурних і дикорослих рослин Українського Полісся, проведеної у 2012 р. Обстежено 83 пункти, розташовані у Житомирській, Рівненській, Волинській, Київській і Тернопільській областях. Визначено місцезнаходження цінних зразків генофонду зернових, зернобобових, круп'яних, лікарських, технічних, овочевих культур. Зібрано 523 зразки, що належать до 151 виду, з яких 89 культурних і 62 дикорослих. Серед них стародавні форми ярого та озимого жита, бобів, картоплі, ріпи, брукви, турнепсу; місцеві зразки квасолі, огірка, буряка столового, моркви, 6 видів цибулі, кропу, гарбуза, кабачка, валеріани, м'яти, нагідок, нігели, 5 видів конюшини, люцерни та інших рослин. Зібрані зразки передані до установ Системи генетичних ресурсів рослин України, що ведуть колекції відповідних культур, для оцінки за господарськими та біологічними ознаками, визначення доцільності включення до національних колекцій. Результати експедиції свідчать про доцільність подальшого обстеження цього регіону, охоплюючи інші населені пункти та залучаючи більш широке різноманіття видів.

Ключові слова: Українське Полісся, генетичні ресурси, зразок генофонду, культурна рослина, дика рослина

Генетичні ресурси рослин Українського Полісся є цінною складовою вітчизняного рослинного багатства: це одна з основ сільськогосподарського виробництва, вихідний матеріал для селекції, різних галузей науки. Але не менше значення мають вони як інтелектуальний і трудовий спадок, залишений нам і нашим потомкам багатьма поколіннями жителів цього краю.

Природно-кліматичні умови регіону обстеження.

Українське Полісся складається з двох відокремлених Волинською височиною і дещо відмінних частин: більшої — власне Полісся, що знаходиться на півночі (в межах Поліської низовини) і меншої — Малого Полісся, яке лежить на південь у басейнах Верхнього Бугу і Стиру (між Волинською і Подільською височинами). Територія Українського Полісся простягається із сходу на захід майже на 800 км, з півночі на південь — на 120-150 км. У північно-східному напрямі його територія поступово звужується до 50-80 км. Українське Полісся включає північні частини Волинської, Рівненської,

Житомирської, Київської, Чернігівської і Сумської областей, а також частково території Львівської, Тернопільської і Хмельницької областей.

Українське Полісся має сприятливі кліматичні умови для розвитку типового для середніх широт Європи сільського господарства. Період між переходами середньодобової температури навесні та восени через 5 °С становить 193—208 діб. Клімат помірно-континентальний, з теплим вологим літом і м'якою хмарною зимою. Незначна абсолютна висота поліських територій помітно пом'якшує їх клімат. Різниця в річній температурі повітря між усіма частинами Українського Полісся незначна; вона лише частково зменшується від 7,1°C до 6,4°C. Середня температура січня від —4,4 °С на заході до —7 °С на сході (абсолютний мінімум —36 °С), липня від 18° до 19° (абсолютний максимум 38 °С). Біля 70% опадів на Поліссі випадає у теплий період року, при цьому майже третина з них у вигляді сильних дощів та злив. На заході за рік випадає 550-600 мм опадів, на сході — 500-550 мм. Посухи трапляються рідко і практично не буває суховіїв. На Поліссі найбільша в Україні кількість діб з циклонічною діяльністю впродовж року – у середньому 130. На Українському Поліссі навесні і влітку переважають західні і північно-західні вітри; утримується порівняно невисокий атмосферний тиск.

Типовими ґрунтами для Українського Полісся є дерново-підзолисті піщані ґрунти. Загалом ґрунти Українського Полісся характеризують як недостатньо придатні для ведення сільського господарства, що зумовлено їхньою високою кислотністю і надмірною зволоженістю. Для підвищення родючості ґрунтів потрібне подвійне регулювання водно-повітряного режиму, тобто поєднання осушення зі зрошенням.

Полісся — найбільший в Україні природний нагромаджувач прісної води — винятково цінного і дуже дефіцитного в світі ресурсу. Катастрофа на Чорнобильській АЕС негативно вплинула на все довкілля Українського Полісся, особливо на якість поліської води, яку споживає майже половина усього населення України. Добре розвинута і розгалужена річкова сітка. Майже вся його територія належить до басейну Чорного моря, лише невелика західна прикордонна територія (Західний Буг) — до басейну Балтійського моря. Найбільші - Дніпро, Прип'ять, Десна, Горинь, Стир, Тетерів, Уж, Остер, Березина, Уборть, Піна. Полісся — єдиний в Україні регіон, де знаходиться багато чистих прісних озер. Найбільше їх у знижених північних районах. Відоме Шацьке поозер'я, де на невеликій площі зосереджено понад 30 різних за площею озер. Серед них найбільше – озеро Свитязь. Другий район охоплює значну територію в долинах Прип'яті та її правих приток. Тут знаходиться близько сотні озер. Багато прируслових озер, переважно стариць, знаходиться на дуже забрудненій радіонуклідами заболоченій території нижньої течії Прип'яті (Київське Полісся), а також уздовж Десни та нижньої течії її приток [1].

У минулому переважаючою системою землеробства було трипільля. Традиційним для Полісся було досить широке різноманіття с.-г. культур: зернові (яра пшениця, ячмінь, просо, озиме жито), технічні (льон-довгунець, коноплі), овочеві (картопля, бруква, ріпа, буряк, морква, цибуля, огірки, капуста, горох, боби, квасоля) та прянощі (пастернак, часник, м'ята, петрушка, тмин, кріп, хрін, гірчиця та ін.) [2]. На даний час, ураховуючи специфіку природнокліматичних умов, сільське господарство Полісся спеціалізується на скотарстві молочно-м'ясного напрямку, свинарстві, вирощуванні картоплі, льону, зерна, цукрових буряків, овочів, ягід, плодів, культурних грибів та виготовленні консервів з них; розвинуте і птахівництво. Навколо промислових центрів регіону сільське господарство розвивається за приміським типом.

Полісся багате на рослинні ресурси. Тут переважають хвойні і широколисті ліси, які покривають площу більше 2,5 млн. гектарів. Основними породами дерев є сосна (57,4%), дуб (20,6%), береза (10,2%), вільха, граб. Великі території, що залишилися після вирубування лісів, нині використовуються як сільськогосподарські угіддя. Лісистість збільшується в північному і західному напрямках.

Рослинний світ Полісся надзвичайно багатий і різноманітний. Тут налічується близько 435 видів лікарських рослин, 90 видів вітамінних рослин, більше 90 видів рослин,

що використовують, як барвники. Значна кількість медоносних рослин (близько 200) сприяла розвитку бджолярства. Зустрічаються вони переважно у лісах, а також на галявинах, болотах, луках, полях, перелогах тощо. Населення проводить заготівлю плодів яблуні лісової та ранньої, груші звичайної, горобини звичайної, черемхи звичайної, шипшини собачої та зморшкуватої, калини звичайної, видів роду глід, бузини чорної, барбарису звичайного; горіхів ліщини звичайної; ягід чорниці, лохини, журавлини, суниць лісових, брусниці, малини, ожини, смородини чорної та золотистої [3].

Перед Другою світовою війною Українське Полісся було одним із найблагополучніших регіонів Європи як з точки зору екології, так і економіки. Сьогодні Полісся — регіон із найзагрозливішою екологічною ситуацією в Україні та Європі. Інтенсивне вирубування лісів, необґрунтовані обсяги осушення боліт і видобутку торфу, забруднення хімічними препаратами сільгоспугідь, промислові забруднення, негативні наслідки розробки гранітних кар'єрів, порушення рослинних угруповань в наслідок перевипасу, пожеж, заготівлі ягід і лікарської сировини і, насамкінець, жорстокий ядерний удар чорнобильської аварії призвели до критичного екологічного стану. Тому нагально необхідні природоохоронні заходи та зміни регіональної екополітики. Зокрема, важливим є обстеження і збір зразків генофонду культурних і споріднених дикорослих рослин Полісся.

Природна флора Полісся досліджувалась активно, у т.ч. такими видатними ботаніками як В.Г. Бессер [4], І.І. Жилинський [5], Г.І. Танфільєв [6], та ін. У той же час, оскільки цей регіон розташований досить далеко від осередків походження і різноманіття культурних рослин, то інтерес до аборигенної культурної флори був невеликим. Українське Полісся мало обстежувалося експедиціями ВІРу. Обстеження та збір зразків генофонду рослин Українського Полісся проводилось спільною експедицією НЦГРРУ та Генбанку рослин Польщі у 1997 р., під час якої було зібрано 430 зразків.

У колекціях Національного генбанку рослин України достатньою мірою представлені селекційні сорти, створені в установах Полісся, і ще недостатньо – місцеві культурні форми народної селекції та представники дикорослих видів. Одним з провідних завдань програми наукових досліджень «Формування генетичного різноманіття Національного банку генетичних ресурсів рослин України («Генетичні ресурси рослин») є зосередження у генбанку зразків вітчизняного генофонду, що несуть генетичну основу пристосованості до природно-кліматичних умов усіх регіонів України.

З урахуванням сказаного вище, метою нашої експедиції, яка проходила з 18 по 31 липня 2012 р., був збір місцевих культурних і дикорослих зразків генофонду рослин для подальшого виділення з них цінних за господарськими та біологічними ознаками, включення у селекційні та дослідницькі програми та збереження у колекціях Національного генбанку рослин України.

Матеріал, на збір якого була спрямована експедиція: місцеві зразки зернових, зернобобових, лікарських, овочевих і пряносмакових культур, дикорослих кормових бобових і злакових трав та інші цінні зразки.

Склад експедиційного загону: від Інституту рослинництва ім. В.Я.Юр'єва НААН – НЦГРРУ – Богуславський Р.Л., провідний науковий співробітник; від Устимівської дослідної станції рослинництва Інституту рослинництва ім. В.Я.Юр'єва НААН – Кір'ян В.М., заступник директора з наукової роботи; Бідаш Ю.І., завідувач лабораторії генетичних ресурсів технічних, кормових та овочевих культур; від Дослідної станції лікарських рослин – Глущенко Л.А., заступник директора з наукової роботи.

Автотранспорт Устимівської дослідної станції – ВАЗ-21 Лада 111 (функції водія, поряд з виконанням інших завдань експедиції, виконував В.М. Кір'ян).

Маршрут: *Київська обл.*: Поліське – Катюжанка – Марьянівка – Красятичі; *Житомирська обл.*: Радча – Грозине – Коростень – Народичі – Новаки – Каленське – Овруч – Дивошин – Можари – Селезівка – Левковичі – Сирниця – Кованка – Топільня; *Рівненська обл.*: Рокитне – Блажове – Перебродичі – Глинне – Переброди – Дубровиця – Золоте – Дубровиця – Морочне – Зарічне – Омит – Сенчиці; *Волинська обл.*: Судче – Люботинь –

Гірки – Ветли – Любешів – Брониця – Бузаки – Дубровиця – Краснилівка - Велика Глуша - Камінь-Каширський; *Тернопільська обл.*: Кременець.

Довжина маршруту – 2550 км.

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕДИЦІЇ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Збір зразків генофонду рослин проведено у 83 пунктах. Разом зібрано 523 зразки, що належать до 151 виду, з яких 89 культурних і 62 дикорослих (табл. 1).

Стабільно родючою, а тому традиційно популярною, культурою на Поліссі було і досі залишається жито. Пшениця була мало поширена через нестабільну родючість на піщаних чи багнистих ґрунтах. Таке співвідношення посівів зернових зберігається практично незмінним і донині [7]. В основному вирощується жито озиме. За інформацією, що міститься у літературі і підручниках, наприклад [8], на території колишнього СРСР жито яре вирощують лише у Забайкаллі та Східному Сибіру (з 1943 р. у Реєстрі сорт Онохойская). Експедицією НЦГРУ у 1994 р. стародавні зразки ярого жита були зібрані у Карпатському регіоні України. За свідченням мешканців, взимку у Карпатах високий сніговий покрив, який нерідко ущільнюється під час відлиг, обумовлює загибель посівів жита озимого від снігової цвілі (фузаріозу), і у цих умовах жито яре є більш надійною культурою. Слід зазначити, що селекція ярого жита спорадично ведеться в Україні. Наприклад, в Інституті кормів було створено і включено до Державного реєстру сорти жита ярого Веснянка і Тетянка. В Інституті оздоровлення і відродження народів України створено сорт жита ярого тетраплоїдного ($2n=28$) Світанок, який вважається конкурентоспроможним серед ярих зернових колосових культур у районах вирощування.

Нашою експедицією на півночі Рівненської області – у с. Глинне Рокитнівського району та с. Переброди Дубровицького району зібрані стародавні зразки жита ярого (тут і далі вказані номери експедиційного збору): №№ 31-1, 32-3, 35-1, 44-2 (рис. 1). Основна причина, з якої жито яре здавна зберігається у селянських господарствах, – та сама, що й у Карпатах: періодична загибель жита озимого у період перезимівлі. У зв'язку з цим, особливо цікавими є стародавні форми жита озимого, які також вирощуються у цих районах і є відносно стійкими до чинників зимівлі – №№ 10-1, 19-3, 22-11, 23-1 та ін.

Слід зазначити, що при просуванні на захід Українського Полісся зменшуються площі посівів жита. Якщо у Рівненській обл. воно ще присутнє на невеликих приватних ділянках (до 1 га), то у Волинській обл. його посівів не спостерігали зовсім, і, за свідченням фермерів, його мало хто вирощує. Натомість, у Рівненській та Волинській областях збільшуються посіви тритикале озимого, у т.ч. на невеликих приватних полях. За зовнішнім виглядом це сучасні селекційні сорти, які не вдалось ідентифікувати на місці (рис. 2). Насіння тритикале закуповується у реалізаторів. У двох випадках на одному полі спостерігали значне різноманіття за висотою рослин, розміром, забарвленням і формою колосу – №№ 66-1 та 66-2. На території Волинської обл. деякі господарі одержують урожаї тритикале озимого 40-50 ц з 1 га.

Експедицією залучено 61 зразок зернобобових культур, з яких найбільшою кількістю представлена квасоля – 52 зразки. У Поліссі вирощуються майже виключно кущові форми, лише у аматорів зустрічаються виткі форми, що належать до квасолі багатоквіткової, їх зібрано 3 зразки (рис. 3). Заслужують на увагу 5 зразків бобів, а також зразки проса та гречки (рис. 4), які пристосовані до бідних підкислених ґрунтів Полісся.

Одним з головних рослинних об'єктів експедиції були лікарські рослини. Зокрема, є нагальна необхідність у розширенні різноманіття валеріани, представленого у національній колекції. Експедицією зібрано насіння 10 зразків валеріани (рис. 5). Виявлені такі місця її зростання, де можна проводити заготівлю лікарської сировини – у районі с. Зарічне Рівненської обл., біля кордону з Білоруссю. Поблизу, у с. Золоте на селянському подвір'ї знайдено цікаву форму м'яти круглолистої (*Mentha rotundifolia* Huds.) – № 46-1. Всього зібрано 16 зразків м'яти, що належать до п'яти видів; 14 зразків нагідок лікарських (рис. 6); 8 зразків коріандру; по одному зразку трьох видів гуньби; зразки гісопу, монарди, котячої

м'яти, меліси, майорану, любистку, рути, чебрецю, чаберу та ін. Усього зібрано 114 зразків цієї групи рослин.

Селянами Житомирської та Рівненської областей широко вирощується і використовується нігела (чорнушка) – пряносмакова та лікарська рослина. Вона додається до борошна при хлібопеченні, у м'ясні та рибні страви. Зібрано 8 її зразків, які відрізняються за морфологічними показниками.

Таблиця 1

Список зразків, зібраних експедицією НЦГРРУ у Поліському регіоні України, 2012 р.

Назва культури	Назва ботанічного виду	Кількість зразків в
1	2	
Всього зібрано зразків		523
Зернові		33
<i>Культурні</i>		31
Жито посівне озиме	<i>Secale cereale</i> L.	18
Жито посівне яре	<i>Secale cereale</i> L.	4
Тритикале озиме	× <i>Triticosecale</i> Wittm. & A.Camus	2
Овес посівний	<i>Avena sativa</i> L.	7
<i>Дикорослі снівродичі</i>		2
Ячмінь гривастий	<i>Hordeum jubatum</i> L.	1
Ячмінь мишачий	<i>Hordeum murinum</i> L.	1
Кукурудза	<i>Zea mays</i> L.	22
Зернобобові		61
Квасоля звичайна	<i>Phaseolus vulgaris</i> L.	49
Квасоля багатоквіткова	<i>Phaseolus multiflorus</i> Lam.	3
Вигна	<i>Vigna unguiculata</i> (L.) Walp.	1
Боби кінські	<i>Vicia faba</i> L. var. <i>major</i> Harz.	5
Горошок (вика) посівний	<i>Vicia sativa</i> L.	1
Горошок (вика) ервілія	<i>Vicia ervilia</i> (L.) Willd.	1
Люпин вузьколистий	<i>Lupinus angustifolius</i> L.	1
Круп'яні		6
Просо посівне	<i>Panicum miliaceum</i> L.	2
Гречка їстівна	<i>Fagopyrum esculentum</i> Moench.	4
Овочеві		107
Капуста білокачанна	<i>Brassica oleraceae</i> L. var. <i>capitata</i> (L.) alba DC.	2
Помідор	<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.	1
Перець солодкий	<i>Capsicum annuum</i> L.	1
Огірок	<i>Cucumis sativus</i> L.	12
Буряк столовий	<i>Beta vulgaris</i> L.	7
Морква	<i>Daucus sativus</i> (Hoffm.) Roehl.	7
Редиска	<i>Raphanus sativus</i> L. var. <i>radicula</i> Pers.	1
Редька посівна чорна	<i>Raphanus sativus</i> L. ssp. <i>hybernus</i> Alef.	3
Бруква	<i>Brassica napobrassica</i> var. <i>napobrassica</i> (L.) Rchb.	10
Ріпа	<i>Brassica rapa</i> L. var. <i>rapa</i> L.	16
Пастернак	<i>Pastinaca sativa</i> L.	1
Цибуля скорода, шніт	<i>Allium schoenoprasum</i> L.	1
Цибуля шалот	<i>Allium ascalonicum</i> L.	3

Таблиця 1 (продовження)

1	2	3
Цибуля ріпчаста	<i>Allium cepa</i> L.	1
Цибуля чорна	<i>Allium nigrum</i> L.	1
Цибуля слизун	<i>Allium nutans</i> L.	1
Цибуля запашна	<i>Allium odorum</i> L.	1
Цибуля причаснична	<i>Allium scorodoprasum</i> L.	1
Часник	<i>Allium sativum</i> L.	3
Кріп	<i>Anethum graveolens</i> L.	20
Петрушка	<i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) A.W. Hill	2
Фенхель	<i>Foeniculum vulgare</i> Miller	1
Кмин	<i>Carum carvi</i> L.	1
Рукола делікатесна, індау	<i>Eruca sativa</i> (Miller) Thell.	1
Нігела, чорнушка	<i>Nigella sativa</i> L.	8
Фізалис	<i>Physalis ixocarpa</i> Brot ex Hornem.	1
Полин естрагон, тархун	<i>Artemisia dracunculus</i> L.	1
Баштанні		38
Гарбуз великий	<i>Cucurbita maxima</i> Duchesne ex Lam.	3
Гарбуз звичайний	<i>Cucurbita pepo</i> L.	26
Кабачок	<i>Cucurbita pepo</i> L. var. <i>giromontia</i> Duch.	9
Картопля	<i>Solanum tuberosum</i> L.	37
Кормові		76
<i>бобові трави</i>		32
Лядвенець рогатий	<i>Lotus corniculatus</i> L.	1
Заяча конюшина,	<i>Anthyllis vulneraria</i> L.	1
Конюшина альпійська	<i>Trifolium alpestre</i> L.	1
Конюшина польова	<i>Trifolium arvense</i> L.	3
Конюшина гібридна	<i>Trifolium hybridum</i> L.	2
Конюшина лучна	<i>Trifolium pratense</i> L.	3
Конюшина шорстка	<i>Trifolium scabrum</i> L.	1
Горох польовий, пелюшка	<i>Pisum arvense</i> L.	8
Люцерна хмелюподібна	<i>Medicago lupulina</i> L.	1
Люцерна жорсткувата	<i>Medicago rigidula</i> (L.) All.	1
Люцерна посівна	<i>Medicago sativa</i> L.	1
Еспарцет виколистий	<i>Onobryhis vicifolia</i> Scop.	1
Горошок (вика) мишачий	<i>Vicia cracca</i> L.	2
Горошок (вика) чотиринас.	<i>Vicia tetrasperma</i> (L.) Schreb.	2
Чина лучна	<i>Lathyrus pratensis</i> L.	3
Козлятник східний	<i>Galega orientalis</i> Lam.	1
<i>злакові трави</i>		34
Райграс високий	<i>Arrhenatherum elatius</i> (L.) J. et K. C. Presl	1
Пажитниця багатоквіткова	<i>Lolium multiflorum</i> Lam.	1
Грястиця збірна	<i>Dactylis glomerata</i> L.	4
Грястиця полігамна	<i>Dactylis polygama</i> Horv.	1
Костриця тростяна	<i>Festuca arundinacea</i> Schreb.	2
Костриця далекосхідна	<i>Festuca extremiorientalis</i> Ohwi	1
Костриця лучна	<i>Festuca pratensis</i> Huds.	6
Костриця червона	<i>Festuca rubra</i> L.	4
Стоколос прибережний	<i>Bromopsis riparia</i> (Rehm.) Holub	1
Пирій проміжний	<i>Elytrigia intermedia</i> (Host) Nevski	1

Таблиця 1 (продовження)

1	2	3
Мітлиця тонка	<i>Agrostis tenuis</i> Sibth.	2
Тонконіг польовий	<i>Poa pratensis</i> L.	2
Тимофіївка лучна	<i>Phleum pratense</i> L.	4
Келерія велика	<i>Koeleria grandis</i> Bess, ex Gorski	2
Трясучка середня	<i>Briza media</i> L..	2
коренеплоди		8
Буряк кормовий	<i>Beta vulgaris</i> L. ssp. <i>vulgaris</i> var. <i>conditiva</i> Alef.	6
Турнепс	<i>Brassica rapa</i> subsp. <i>rapifera</i> Metzger	2
інші		2
Амарант білонасінний	<i>Amarantus leucospermus</i> S. Wats.	1
Амарант волотистий	<i>Amarantus paniculatus</i> L.	1
Олійні		12
Соняшник	<i>Helianthus annuus</i> L.	2
Ріпак озимий	<i>Brassica napus</i> L.	1
Гірчиця сарептська	<i>Brassica juncea</i> (L.) Czern.	2
Гірчиця біла	<i>Sinapis alba</i> L.	4
Гірчиця чорна	<i>Brassica nigra</i> (L.) Koch	1
Редька олійна	<i>Raphanus sativus</i> L. var. <i>oleiformis</i> Pers.	1
Перила	<i>Perilla frutescens</i> (L.) Britt.	1
Технічні		12
Льон звичайний, довгунець	<i>Linum usitatissimum</i> L.	7
Махорка	<i>Nicotiana rustica</i> L.	2
Тютюн	<i>Nicotiana tabacum</i> L.	1
Свербіга східна	<i>Bunias orientalis</i> L.	1
Вайда барвна	<i>Isatis tinctoria</i> L.	1
Лікарські та ефіроолійні		114
Коріандр	<i>Coriandrum sativum</i> L.	8
Валеріана лікарська	<i>Valeriana officinalis</i> L.	4
Валеріана	<i>Valeriana</i> sp.	6
Нагідки лікарські	<i>Calendula officinalis</i> L.	14
М'ята перцева	<i>Mentha piperita</i> L.	6
М'ята кільчаста	<i>Mentha verticillata</i> L.	3
М'ята колоскова	<i>Mentha spicata</i> L.	4
М'ята круглолиста	<i>Mentha rotundifolia</i> Huds.	1
М'ята польова	<i>Mentha arvensis</i> L.	2
Шавлія ефіопська	<i>Savlia aethiopsis</i> L.	1
Шавлія мускатна	<i>Savlia sclarea</i> L.	1
Подорожник ланцетолистий	<i>Plantago lanceolata</i> L.	1
Подорожник	<i>Plantago</i> sp.	4
Головатень, мордовник кульоголовий	<i>Echinops sphaerocephalus</i> L.	1
Бедронець ломикаменевий	<i>Pimpinella saxifraga</i> L.	1
Любисток лікарський	<i>Levisticum officinale</i> C. Koch.	4
Гуньба простерта	<i>Trigonella procumbens</i> (Bess.) Rchb. ~ <i>Trigonella caerulea</i> s.l..	1
Гуньба сінна, фенугрек	<i>Trigonella foenum-graecum</i> L.	2
Гуньба голуба	<i>Trigonella caerulea</i> (L.) Ser.	1

Таблиця 1 (продовження)

1	2	3
Лаватера тюрингська	<i>Lavatera thuringiaca</i> L.	1
Серпуха венценосна, левзея	<i>Serratula coronata</i> L.	1
Щавель тяньшанський	<i>Rumex tianschanicus</i> A.Los	1
Васильки справжні	<i>Ocimum basilicum</i> L.	1
Верес звичайний	<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull	1
Гірчак зміїний	<i>Bistorta officinalis</i> Delarbre	1
Гісоп лікарський	<i>Hyssopus officinalis</i> L.	3
Ехінацея пурпурова	<i>Echinacea purpurea</i> (L.) Moench.	1
Звіробій звичайний	<i>Hypericum perforatum</i> L.	2
Змієголовник	<i>Dracocephalum</i> sp.	1
М'ята котяча італійська	<i>Nepeta italica</i> L.	1
М'ята котяча	<i>Nepeta</i> sp.	1
Лаванда	<i>Lavandula</i> sp.	1
Майоран садовий	<i>Majorana hortensis</i> Moench.	3
Материнка звичайна	<i>Origanum vulgare</i> L.	2
Меліса лікарська	<i>Melissa officinalis</i> L.	2
Монарда	<i>Monarda</i> sp.	1
Парило звичайне	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.	1
Паслін солодко-гіркий, глистник	<i>Solanum dulcamara</i> L.	1
Перстач прямостоячий, калган	<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch.	1
Родовик лікарський	<i>Sanguisorba officinalis</i> L.	1
Розторопша плямиста	<i>Silybum marianum</i> (L.) P.Gaertn.	1
Ромашка лікарська	<i>Chamomilla recutita</i> (L.) Rauschert	1
Рута пахуча	<i>Ruta hortensis</i> Mill.	3
Синюха голуба	<i>Polemonium caeruleum</i> L.	1
Собача кропива пятилопатева	<i>Leonurus villosus</i> Desf.ex D'Urv.	1
Стевія	<i>Stevia</i> sp.	1
Хамерій вузьколистий	<i>Chamerion angustifolium</i> (L.) Holub	2
Чабер садовий	<i>Satureja hortensis</i> L.	2
Чебрець звичайний	<i>Thymus vulgaris</i> L.	3
Чебрець повзучий	<i>Thymus serpyllum</i> L.	1
Яглиця звичайна	<i>Aegopodium podagraria</i> L.	1
Плодові та ягідні		
Брусниця звичайна	<i>Vaccinium vitis-idea</i> L.	1
Декоративні		2
Хризантема китайська	<i>Chrysanthemum morifolium</i> Ramat.	1
Гвоздика альпійська	<i>Dianthus alpinus</i> L.	1
Деревні декоративні		
Катальпа чудова	<i>Catalpa speciosa</i> (Warder ex Barney) Warder ex Engelm.	1
Катальпа яйцевиднолиста	<i>Catalpa ovata</i> G.Don fil.	1
Бур'яни		3
Елевзіна індійська	<i>Eleusine indica</i> (L.) Gaertn.	1
Біловус	<i>Nardus stricta</i> L.	1
Погремок	<i>Rhinanthus crista-galli</i> L.	1
РАЗОМ		523

Рис. 1. Жито яре.
с. Глинне Рокитнівського району
Рівненської обл.

Рис. 2. Тритикале озиме.
с. Велика Глуша Любешівського району
Волинської обл.

Рис. 3. Квасоля багатоквіткова
(*Phaseolus multiflorus* Lam.).
Тернопільська обл.

Рис. 4. Просо та гречка у присадибному
господарстві. Рокитнівський район
Рівненської обл.

Рис. 5. Збір насіння валеріани та
інших лікарських рослин біля с.
Перебродичі Дубровицького
району Рівненської обл.

Рис. 6. Різноманіття календули.
Околиця м. Камінь–Каширський
Волинської обл.

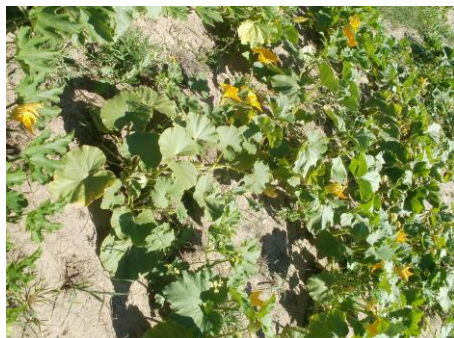

Рис. 7. Баштан у с. Можари
Овруцького району
Житомирської обл.

Рис. 8. Пам'ятка природи – старовинний дуб.
Поблизу с. Глинне Рокитнівського району
Рівненської обл.

Серед завдань експедиції було поповнення Національного генбанку рослин місцевими зразками капустяних культур (родини *Brassicaceae* Burnett). Окрім того, що вони є

генетичними джерелами пристосованості до специфічних умов Полісся для селекції овочевих і олійних культур цієї родини, перспективним є їх використання у селекції ріпаку. Експедицією зібрано 16 зразків ріпи, 10 брукви, 2 турнепсу – культур, які недостатньо представлені у національній колекції, а також 3 зразки редьки, 5 гірчиці.

Зібрано 38 зразків гарбузових культур, що вирощуються для харчового споживання та на кормові цілі (рис. 7).

Полісся здавна було головним постачальником товарної і головним виробником насінної картоплі України. Теплий помірний клімат і достатня кількість опадів у період вегетації дають можливість не лише отримувати високі та стабільні урожаї, але й ефективно вести насінництво. Агрокліматична характеристика і умови, що прешкоджають розповсюдженню вірусних інфекцій, дозволяють віднести Полісся до зони слабого виродження картоплі. Ці умови є сприятливими і для селекції нових сортів. Під час експедиції відвідали експериментальну базу Інституту сільського господарства Полісся НААН. З лабораторії селекції картоплі на засадах наукового співробітництва учасникам експедиції передано для включення у колекції Національного генбанку рослин 37 сортів і цінних форм селекції інституту. Крім того, зібрані зразки картоплі, що вирощуються мешканцями обстежених районів. Матеріал включено до колекції Устимівської дослідної станції рослинництва.

Плідним було відвідання Кременецького ботанічного саду Міністерства екології та природних ресурсів України. Встановлені наукові контакти і укладена угода про співробітництво. З колекції ботанічного саду 50 зразків різних груп рослин було передано до Національного генбанку рослин України.

Серед природних пам'яток слід відмітити старовинні дуби віком понад 1300 років біля монастиря поблизу с. Глинне Рокитнівського району Рівненської обл. (рис.8). Біля цього ж села ростуть декілька дерев берези чорної (*Betula nigra* L.) занесеної до Червоної Книги України.

Слід зазначити, що цією експедицією була обстежена лише частина території Українського Полісся. Перспективним є продовження цих досліджень з більш детальним обстеженням на заході Волинської та півночі Львівської областей, на сході – Чернігівської та Сумської.

ВИСНОВКИ

Експедицією, проведеною співробітниками НЦГРРУ, Устимівської дослідної станції рослинництва та Дослідної станції лікарських рослин здійснено обстеження Українського Полісся. Визначено місцезнаходження цінних зразків генофонду зернових, зернобобових, круп'яних, лікарських, технічних, овочевих культур. Серед них стародавні форми ярого та озимого жита, бобів, картоплі, ріпи, брукви, турнепсу, валеріани, м'яти, нагідок, нігели та інших рослин. Разом у 83 пунктах зібрано 523 зразки, що належать до 151 виду, з яких 89 культурних і 62 дикорослих.

Зібрані зразки передані до установ Системи генетичних ресурсів рослин України, що ведуть колекції відповідних культур, для оцінки за господарськими та біологічними ознаками та визначення доцільності включення до національних колекцій.

Результати експедиції свідчать про доцільність подальшого обстеження цього регіону, охоплюючи інші населені пункти і залучаючи більш широке різноманіття видів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2 кн. — Львів: Світ, 1994. – 472 с.
2. Павлюк С. П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К.: Наукова думка, 1991. – 224 с.
3. Сокровища землі полесской. Електронний ресурс:
http://vodospad.kiev.ua/books/book34/v_krau_landiwa_4.html

4. Besser W. Bemerkungen über Hern Professor Eichwald's naturhistorische Skizze von Lithauen, Volhynien und Podolien // Beiblater zur flora oder allgemeinen botanischen Zeitung. - 1932. – V. 15, b. 2. - S. 1 - 55.
5. Жилинский И. И. Очерк работ западной экспедиции по осушению болот (1879-1898). – Спб., 1899. – 744 с.
6. Танфильев Г. И. Геоботанический очерк Полесья // Приложение к очерку работ Западной экспедиции по осушению болот. – Спб., 1899. – С. 133-216.
7. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1977. – 154 с.
8. Зінченко О.І., Салатенко В.Н., Білоножко М.А. Рослинництво: Підручник / За ред. О. І. Зінченка. — К.: Аграрна освіта, 2001. — 591 с.

REFERENCES

1. Zastavnyy F.D. Neohrafiya Ukrayiny: U 2 kn. — L'viv: Svit, 1994. – 472 s.
2. Pavlyuk S. P. Traditional corn growth in Ukraine: Agro-Technical Aspect. – K.: Naukova dumka, 1991. – 224 s..
3. Treasure polesskoy earth. Electronic resource. http://vodospad.kiev.ua/books/book34/v_krau_landiwa_4.html
4. Besser W. Bemerkungen über Hern Professor Eichwald's naturhistorische Skizze von Lithauen, Volhynien und Podolien // Beiblater zur flora oder allgemeinen botanischen Zeitung. - 1932. – V. 15, b. 2. - S. 1 - 55.
5. Zhylynskyy Y.Y. Essay of work in West expedition on marshes drainage (1879-1898). – Spb., 1899. – 744 s.
6. Tanfyl'ev H.Y. Geobotany essay of Polessye // Prylozhenye k ocherku rabot Zapadnoy ekspedytsyy po osushenyuu bolot.. – Spb., 1899. – S. 133-216.
7. Artyukh L.F. Ukrainian folk cookery Historical and ethnographic research. – K.: Naukova dumka, 1977. – 154 s.
8. Zinchenko O.I., Salatenko V.N., Bilonozhko M.A. Plant growing: Textbook / Ed. AI Zinchenka. — K.: Ahrarna osvita, 2001. — 591 s.

В.М.Кирьян¹, Л.А.Глущенко², Ю.И.Бидаш¹, Р.Л.Богуславский³,

¹ Устимовская опытная станция растениеводства
Института растениеводства им. В.Я. Юрьева НААН
с. Устимовка, Глобинский район, Полтавская обл., 39074, Украина
E-mail: udsr@ukr.net

² Опытная станция лекарственных растений
Института агроэкологии и природопользования НААН
с. Березоточа, Лубенский район, Полтавской области, 37535, Украина
E-mail: ukrvilar@ukr.net

³ Институт растениеводства им. В.Я.Юрьева НААН
Национальный центр генетических ресурсов растений Украины
Московский пр.142, г.Харьков, 61060, Украина
E-mail: ncpgru@gmail.com

СБОР ОБРАЗЦОВ ГЕНОФОНДА РАСТЕНИЙ В УКРАИНСКОМ ПОЛЕСЬЕ

Цель. Сбор местных культурных и дикорастущих образцов генофонда растений для выделения из них ценных по хозяйственным и биологическим признакам, включения в селекционные и исследовательские программы и сохранения в коллекциях Национального генбанка растений Украины.

Результаты и обсуждение. Представлены результаты экспедиции по сбору образцов генетических ресурсов культурных и дикорастущих растений Украинского Полесья,

проведенной в 2012 г. Обследованы районы Житомирской, Ровенской, Волынской, Киевской и Тернопольской областей. Определены местонахождения ценных образцов генофонда ряда зерновых, зернобобовых, крупяных, лекарственных, технических, овощных культур. Собрано 523 образца, принадлежащих к 151 виду, из которых 89 культурных и 62 дикорастущих. Среди них стародавние формы яровой и озимой ржи, бобов, картофеля, репы, брюквы, турнепса; местных образцов фасоли, огурца, свеклы столовой, моркови, 6 видов лука, укропа, тыквы, кабачков, валерианы, мяты, календулы, нигеллы, 5 видов клевера, люцерны и других растений.

Выводы. Обследованы районы Украинского Полесья. Собрано 523 образца 151 вида растений, из которых 89 культурных и 62 дикорастущих. Целесообразно продолжить обследование данного региона, охватывая другие населенные пункты и привлекая более широкое разнообразие видов.

Ключевые слова: Украинское Полесье, генетические ресурсы, образец генофонда, культурное растение, дикое растение.

V.M. Kirian¹, L.A. Gluschenko², Yu.I. Bidash¹, R.L. Boguslavskiy³

¹ *Ustimivka Experimental Station for Plant Production of the Plant Production Institute nd. A. V. Ya. Yuryev of NAAS;*
v. Ustimivka, Globynskiy distr., Poltava reg., 39074, Ukraine

E-mail: udsr@ukr.net

² *Experimental Station for Medicinal Plants of the Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS*
v. Berezotocha, Lybyskiy distr., Poltava reg., 37535, Ukraine

E-mail: ukrvilar@ukr.net

³ *Plant Production Institute nd. A. V. Ya. Yuryev of NAAS*
National Center for Plant Genetic Resources of Ukraine
142, Moskovskiy ave., Kharkiv, 61060, Ukraine

E-mail: ncpgru@gmail.com

COLLECTION OF PLANT GENE POOL SAMPLES IN UKRAINIAN WOODLAND

Goal. Collection of local cultivated and wild plant gene pool samples for selection from them a samples valuable on economic and biological traits, inclusion in breeding and research programs and conservation in the collections of the National Plant Genebank of the Ukraine.

Results and discussion. The results of the expedition to collect samples of genetic resources of cultivated and wild plants of Ukrainian Woodland (Polessye) conducted in 2012 are given. Areas of Zhytomyr, Rivne, Volyn, Kyiv and Ternopil regions were examined. Locations of gene pool samples of a number of cereals, legumes, cereals, medicinal, industrial, vegetable crops are identified. There were collected 523 samples belonging to 151 species from which 89 are cultivated and 62 are wild. Among them are ancient forms of spring and winter rye, beans, potatoes, rape, rutabagas, turnips; local samples of beans, cucumber, beet, carrot, 6 species of onion, fennel, squash, zucchini, valerian, mint, calendula, nigella, 5 species of clover, alfalfa, and other plants.

Conclusions. Areas of Ukrainian Polessye were explored. 523 samples of 151 plant species, of which 89 cultivated and 62 wild, were collected. It is advisable to continue the exploring of the region, encompassing other towns and attracting a wider variety of species.

Key words: *Ukrainian Woodland, genetic resources, gene pool sample, cultivated plant, wild plant.*